

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

MADDİ KÜLTÜR

TOKAT MEVLEVİHANE MÜZESİNDEKİ 60-00196, 60-00253, 60-00242 ENVANTER NUMARALI YAZMA ESERLERİN SERLEVHA ÖRNEKLERİNİN TÜRK İSLAM TEZHİP SANATI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Gör. Sevda EMLAK¹

GİRİŞ

Tokat, uzun ve köklü bir geçmişi olan ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bünyesinde çok sayıda tarihi eseri barındıran bir şehirdir. Mevlevihane Müzesi; Türk kültürünün birikimlerine sahip çıkan mevlana ve mevleviliği yaşatma bakımından önemli bir yapıdır.

Kültür ve sanat alanında büyük bir önemi olan mevlevihane ile ilgili en temel kaynak olan Ahmet Eflaki'nin Ariflerin Menkıbeleri adlı kitaba göre, diğer merkezlerden farklı olarak Tokat Mevlevilikle Mevlana hayatta iken tanışmıştır. Mevlana hazretleri dostu ve daha sonra vezir olan Tokat Emiri Muiniddin Süleyman Pervane'nin isteği üzerine, Fahreddin-i Iraki isimli halifesini Tokat'a göndermiş ve büyük bir dergâh yaptırmıştır. (Eflaki, 1989: s. 105, 126, 127, Yüksel, 1996: s. 61,68). Mevlevîhâne'nin Tokat'ta bulunduğu dair ilk bilgilere 859/1455 tarihli kayıt defterinde rastlanmaktadır (Şimşirgil, 1990: s. 56, Yüksel, 1996: 61-68, Beşirli, 2003: s. 338-373)

Muslu Ağa tarafından inşa edilen Mevlevîhâne zamanla yıkılmış olduğundan, 1703 tarihli bir bilgiye göre daha sonra Müderris Şeyh Mehmed Efendi tarafından yeniden inşa edilmiştir (Yüksel, 1996: s. 61,68, Beşirli, 2003: s. 338, 373).

---

¹ Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, sevda.emlak@gop.edu.tr

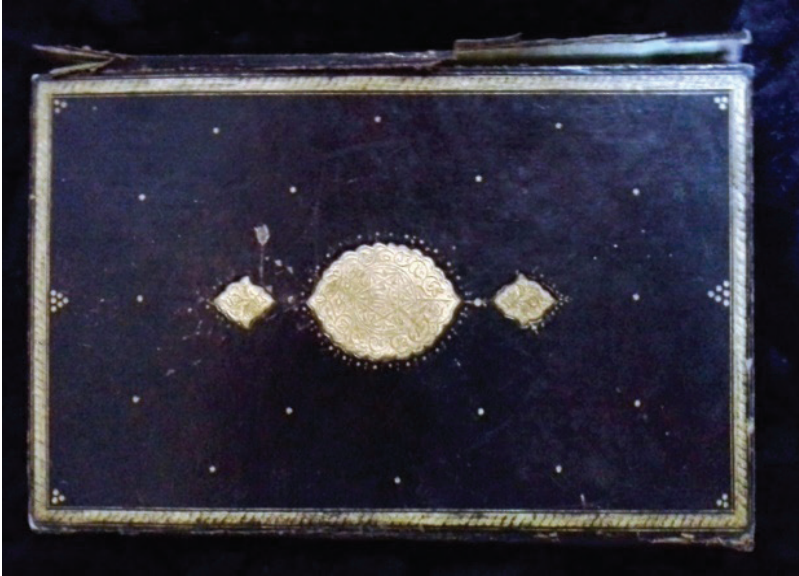
Sultan Abdulmecit döneminde yenilenmiş ve iki katlı olarak düzenlenmiş olan, Ahşap Mevlevihane XIX. Yüzyıl Barok sanatının Anadolu'daki en güzel örneklerinden biridir. Binanın en görkemli cephesi, ahşap barok motiflerle bezenmiş sütun dizisine sahip ve bütün cephe boyunca uzanan balkonla sebebiyle Bey sokağına bakan cephesidir. Diğer cepheleri ise sade bir ihtişama sahiptir. Mevlevihane'nin alt katı genişçe bir sofadan geçilen dört odadan oluşmaktadır. Sofanın hemen sağında görkemli tavan göbeği ve kitaplığı (yazma eserler bölümü) ile diğer odalardan farklı, Şeyhin misafirlerini kabul ettiği baş oda bulunmaktadır (Çubuk, Şahin, Akdağlı, Kılıç, Çevik, Ertürk, Özyer, Dere, Altunsoy, Duyum, Sürener, Demirci, 2011: s. 83, Günesen, Erdem, Pazarlı, 2002: s. 195, Akyüz, Kahraman, Adıgüzel, Yetişkin, Anaç, İçen, Işidan, Teksari, 2010: s. 85).

Mevlevihanede yazma eserlerin teşir edildiği baş odada bulunan 60-00196, 60-00253, 60-00242 envanter kayıtlı eserlerin serlevha örnekleri çalışma konusu olarak belirlenmiştir. Serlevha tezhiplerinden, eserlerin dönemsel özellikleri belirlenmeye çalışılmış, tasarım olguları ele alınmış ve renk değerlendirmeleri yapılarak tezyinatları hakkında bilgi verilmiştir.

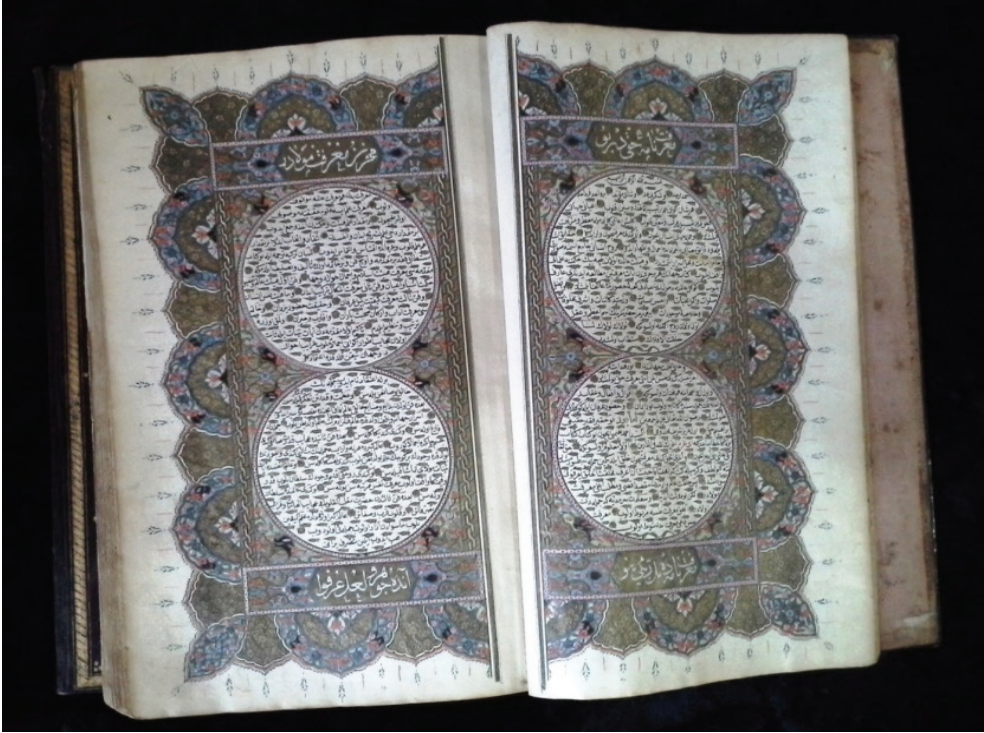
Serlevha tezhipleri dönemlere göre özellikle Mushaf-ı şeriflerde farklı üsluplarla geliştirilmiş ve zengin örneklerle ortaya konulmuştur. Serlevhalar dikdörtgen veya kubbeli formlarda, karşılıklı tezhiplenmiş sayfalarda yapılan süslemelerdir. Serlevha tezhibi genel olarak Kur'an-ı Kerimlerde Fatıha ve Bakara suresinin yer aldığı karşılıklı sayfalarda veya mesnevi gibi yazma eserlerin baş ve bölüm başlarında görülür (Duran, 2009: 567,569).

Tokat Mevlevihane Müzesindeki 60-00196, 60-00253, 60-00242 env. numaralı eserlerin serlevha özellikleri incelendiğinde;

Marifetname (env. 60-00242)

Resim 1. Marifetname'nin Cildi

Resim 2. Serlevha Sayfası Tezhibi (2a-1b)

Eserin genel özellikleri: 60-00242 envanter numarası ile kayıtlı olan eserin ismi Marifetname'dir. Abdullah Zihni tarafından istinsah edilen eser H. 1236/M. 1820 tarihinde nesih hattıyla yazılmıştır. Tokat Mevlevihane Müzesinde, el yazma eserler odasında bulunan eser, Mevlevihane'ye Nurben Tüzeben tarafından vakfedilmiştir. Eserin 17. 9 cm eni, 29. 4 cm boyu 3.6 cm derinliği bulunmaktadır. Koyu kahve renkte olan eserin kabı sağlam durumdadır. Eserin alt kabı, üst kabı, sırtı, miklebi, sertabı mevcuttur. Üst kapağında ve alt kapağında mülamma şemse uygulanmıştır.

Eserin sayfa düzenlemesinde, her varağın yazı alanına altın ile cetvel çekilmiştir. Eserin muhteva ettiği bilgilerin yanı sıra astronomi ile ilgili çizimler ve renkli haritalar mevcuttur. 1b ve 2a varağına serlevha tezhibi, bir çok varağına fasılbaşı tezhibi, 278b varağına ise hatime tezhibi yapılmıştır. Eser iyi muhafaza edilmiş ancak cildinin mıklep ve sırt kısmında hafif yırtılmalar bulunmaktadır. Eserin cildinin mahfazası yoktur.

Serlevha özellikleri: 1b ve 2a varağına yapılan serlevha tezhibi iki yuvarlak yazı formunu dikdörtgene tamamlayacak şekilde oluşturulmuştur. Yazı alanında satır aralarına altın ile bulutlar yapılarak beynessur tezhibi uygulanmıştır, satır sonlarına altın ile penç motifleriyle duraklar yapılmıştır. Yazı alanının etrafına açık pembe ve altın ile 1, 3, 1 cm yuvarlak cetvel çekilmiştir. Yu-

varlak yazı alanın etrafı cetvellerle dikdörtgene tamamlanarak Formun köşelerine rumi ile zemin ayırması yapılmıştır. Tezyinata penç, gonca ve yaprak motifleri kullanılmış ve yazı bölümünün sağ ve sol kısmına altın ile geçme zencerek uygulanmıştır. Aynı sayfaya iki yuvarlak yazı alanının köşelerine yapılan bezemeler aynı form, renk ve motiflerden oluşmaktadır. Yazının alt ve üst kısmında başlık bölümleri bulunmaktadır. 1b varağında üst başlık tezhibinin ortasında bulunan yazı alanında “Marifetname hakkıdır bu” alt başlık bölümündeki yazı alanında ise “Muharrir-i marifet mevladır” sözleri bulunmaktadır. Başlık bölümlerinin süslemeleri ¼ simetrik olup aynı motif ve renklerden oluşmuştur. Yazının alt ve üst kısmındaki bezemelerin etrafına açık pembe tonlarda ince bir cetvel uygulanarak üç tarafına ½ simetrik desen uygulanmıştır. Taç tezyinatının deseni ½ simetrik olup dendanlar ve rumilerle zemin ayrılması yapılmıştır. Dendanlı formlarla kendi içerisinde ½ simetrik desenlerle paftalar oluşturulmuştur. Zeminlerde mavi, altın, beyaz ve siyah, motiflerde ise turuncu, pembe, altın, mavi renkler kullanılmıştır. Tezhibin taç kısımlarına beyaz, turuncu ve siyah renkler ile dendan uygulanmış bitkisel motifli, siyah renkli tığlarla nihayetlendirilmiştir. Tığlarda çıkmalar ve tirfiller yapılmıştır. Desende penç, rumi gonca, yaprak motiflerinden oluşturulmuş bir tasarım mevcuttur. Eserin 1b varağı ile 2a varağının tezhip özellikleri ve tasarım ilkeleri aynıdır. Ancak farklı olan yazılarıdır. 2a sayfasındaki üst başlık tezhibinin ortasında bulunan yazı alanında “Marifetnamede bil Rabbini hu” alt başlık bölümündeki yazı alanında ise “Anda cevhur ü la’l-ı irfan” sözleri bulunmaktadır. Eser Osmanlı döneminin nadide örneklerindedir.

Mushaf-ı Şerif (env. 60-00253)

Resim 3. Mushaf-ı Şerif Cilt

Resim 4. Fatiha ve Bakara Suresi Serlevha Sayfası Tezhibi

Eserin genel özellikleri: 60-00253 envanter numarasıyla kayıtlı olan Kur'an-ı Kerim h.1258/m.1843 tarihinde nesih hattıyla yazılmıştır. Eserin istinsah edeni belli değildir. Tokat Mevlevihane Müzesinde, el yazma eserler odasında bulunan eser Mevlevihane'ye kim tarafından vakfedildiği bilinmemektedir. Eserin 15 satır sayısı 12. 5 cm eni, 19 cm boyu 3 cm derinliği bulunmaktadır. Koyu kahve renkte olan Kur'an-ı Kerim'in cildi yıpranmış durumdadır. Eserin alt kapağı bulunmamaktadır. Üst kapağının ise derisinde soyulmalar mevcuttur. Üst kapağına baskı ile dikdörtgen bir form içerisine noktalar yapılmıştır. Eserin sayfa düzenlemesinde, her sayfanın yazı alanına altın ile cetvel çekilmiştir. Eserin hatime sayfası bulunmamakla beraber sayfalarından bazıları da kopmuştur. Cildin şirazesini dağılmış, kâğıtları yıpranmış ve mahfazası yoktur.

Serlevha özellikleri: 1b ve 2a varağına yapılan serlevha tezhibi kare yazı formunu dikdörtgene tamamlayacak biçimde oluşturulmuştur. Kare şeklinde yazı bölümünün sağ ve sol kısmına geçme zencerek, alt ve üst kısmına dikdörtgen formda yazı kısmı bulunmaktadır. Yazı alanına satır aralarına beyne's sutur ve satır sonlarına altın ile penç motifleriyle duraklar yapılmıştır. Yazı alanının alt ve üst kısmına dikdörtgen formda, dendanlarla çevrenlenmiş başlık tezhibinin ortasına, silme altınla, küçük yazı alanı uygulanmış ancak içine yazı yazılmamıştır. Paftanın iki yanına penç ve goncalardan oluşturulmuş ¼ süsleme yapılmıştır. Yazının alt ve üst kısmındaki bezemelerin etrafına açık mavi tonda ince bir cetvel uygulanmıştır. Yazı alanı ve yazının altında-

ki, üstündeki dikdörtgen formları kapsayacak şekilde açık pembe bir cetvel çekilmiş, üç tarafına süsleme yapılmıştır. Taç tezyinatının deseni $\frac{1}{2}$ simetrik olup ortasında rûmi kullanılarak zemin ayrılması yapılmıştır. Rûmilerin iç zemini altın, dışta kalan kısmında mavi kullanılmıştır. Desende turuncu, mavi, altın, siyah, beyaz, sarı, pembe renkler kullanılmıştır. Tezhibin taç kısımlarına altın ve siyah renkli dendanlar uygulanmış ve mavi renkte bitkisel motifli basit tığlarla nihayetlendirilmiştir. Tezhibi çevreleyen cetvelde ise artı '+' ve '.' nokta işareti kullanılarak süsleme yapılmıştır. Desende penç, rumi, gonca, yaprak motiflerinden oluşturulmuş bir tasarım mevcuttur. Kur'an-ı Kerim'in 1b ve 2a varağının serlevha tezhip özellikleri ve tasarım ilkeleri aynıdır.

Mushaf-ı Şerif (env. 60-00196)

Resim 5. Mushaf-ı Şerif Cilt

Resim 6. Bakara ve Fatiha Suresi Serlevha Sayfası Tezhibi

Eserin genel özellikleri: 60-00196 envanter kayıtlı olan Kur'an-ı Kerim nesih hattıyla yazılmıştır. Eserin istinsah edeni ve tarihi belli değildir. Tokat Mevlevihane Müzesinde, El yazma eserler odasında bulunan eser Mevlevihane'ye Amasya Gümüşhacıköy, Gümüş kasabasında bulunan Yörgüç Paşa Camisi (Rüstem Paşa Camii) tarafından vakfedilmiştir. Eserin 11 satır sayısı 24 cm eni, 34 cm boyu 10 cm derinliği bulunmaktadır. Koyu kahve renkte olan Kur'an-ı Kerim'in kabı yıpranmış durumdadır. Kitabın alt ve üst kapağında salbeksiz soğuk şemse uygulanmıştır. Şemse içerisinde yapraklardan, pençlerden oluşan bir kompozisyon bulunmaktadır. Cildin derisinde soyulmalar ve bantlar vardır. Kitabın sayfa düzenlemesinde her sayfanın yazı etrafına kırmızı cetvel çekilmiştir. Kitabın cildi, şirazesı, miklebi restorasyon görmüştür. Cildin mahfazası yoktur.

Serlevha Özellikleri: 1b ve 2a varağına yapılan serlevha tezhibi kare yazı formunu dikdörtgene tamamlayacak biçimde oluşturulmuştur. Yazı kısmının sağ ve sol kısmına, mavi zemin üzerine varak altınla, çift tahrir boyama tekniği ile yaprak, penç ve goncalardan oluşan bir süsleme yapılmıştır. Alt ve üst kısmına dikdörtgen formda, silme altınla, dendanlı yazı alanı yapılmıştır. Ancak bu bölümde yazı bulunmaktadır. Yazının alt ve üst kısmındaki bezemelerin etrafına altın ve küf yeşili ile bir cetvel uygulanmıştır. Desenin üç tarafına dendanlarla taç formu oluşturularak süsleme yapılmıştır. Taç tezhiplerinin desenleri ½ simetrik olup, ortasında pafta

kullanılarak, mavi ve altın ile zemin ayırması yapılmıştır. Tezhibin etrafına altın ve siyah renkle dendanlar uygulanmış ve bitkisel motifli mavi renkli tığlarla nihayetlendirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in 1b ve 2a varaklarının tezhip özellikleri ve tasarım ilkeleri aynıdır. Eserin 1b varağında yırtılmalar, 2a varağının kenarlarında ise kararmalar ve su lekeleri mevcuttur.

Kur'an-ı Kerim'in tarihi hakkında bir bilgiye rastlayamadıysak da serlevha bezemesinde kullanılan çift tahrir tekniğinin Osmanlı bezeme sanatında, özellikle yazma eserlerin süslemelerinde bolca kullanıldığı görülmüştür. Ara bordürlerde, kapalı formlar içinde, yazı altı süslemelerinde, tığlarda, cilt kapaklarında ve fermanlarda çok zengin örneklerini bulunmaktadır (Keskiner, 2002: s 30).

Söz konusu nüshanın 1430 yılında Yörgüç Paşa tarafından yapılan (Dönmez, 2013: 567) daha sonra 1560 yılında Sadrazam Rüstem Paşa'nın tarafından yeniden yapılandırılan camiiden (Hüsameddin, 1986: 292) getirilmiş olması ve serlevha bezemesinin çift tahrir tekniğinde yapılması eserin Osmanlı döneminde yapıldığına işaret etmektedir. Çift tahrir tekniği Kanuni Sultan Süleyman devrinde ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2004: 118). Eserin Kanuni Sultan Süleyman döneminde ortaya çıkan bir teknikle bezemesi ve Sadrazam Rüstem Paşa'nın yeniden yapılandırdığı Yörgüç Paşa Camiden getirilmesi de XVI. yy'da yazılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir.

SONUÇ

Tokat Mevlevihane Müzesinde XV-XX. yüzyıllar arasına tarihlendirilen 65 adet kayıtlı yazma eser bulunmaktadır. Bu eserler arasından 60-00196, 60-00253, 60-00242 envanter numaralı yazma eserlerin serlevha örnekleri Türk İslam tezhip sanatı açısından incelenmiştir. Bir adet Marifetname, iki adet de Mushaf-ı Şerif'in serlevha tezhip bölümleri hakkında bilgi verilmiştir.

Serlevha bezemeleri; desen, motif ve renk bakımından zengin ve gösterişli süslemelerdir. Serlevhalar yapıldığı dönemin tezhip anlayışı hakkında bize bilgi vermektedir. Çoğunlukla dikdörtgen formda yoğun bir tezhip süslemesi ile ortaya konulan eserlerdir. Çalışmamıza konu olan eserlerin serlevha bezemeleri dikdörtgen formda karşılıklı iki sayfada meydana getirilmiştir. Her üç eserin tezyinatında bir üslup birliği, denge, ölçü ve armoni görülmüştür. 60-00196 ve 60-00253 nolu eserlerin 19. yy özelliklerini taşıyan örneklerin olduğu görülmektedir. 60-00242 eser incelendiğinde tarihi hakkında bir kayıda rastlanmadıysada, süsleme özelliklerinden 16. yy bezeme özelliğine sahip olduğu düşünülmektedir.

Çalışma sonucunda eserlerin genel bilgileri verilmiş, serlevha tezhipleri değerlendirilmiştir. Kitap sanatları bakımından değerlendirilen yazma eserlerin verileri ortaya çıkarılmıştır.

Kitap sanatları bakımından incelenen her yazma eserin sanatsal bir kazanç olacağı aşikârdır. Tokat Mevlevihane Müzesi bünyesinde bilimsel ve sanatsal açıdan değerlendirilecek yazma eserler, cam, çini, halı kilim, kalem işleri, şamdanlar, seramikler hepsi ayrı ayrı bir önem taşımakta olup geçmişten geleceğe ışık tutacak değerli eserlerdir.

Bu eserlerden Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden izin alınarak araştırma yapılabilir. Bu müzede geçmiş dönemlere ait belge niteliğinde eserler mevcuttur. Müzedeki yazma eserlerin dijital

ortama kazandırılması gerekmektedir. Bu şekilde daha fazla alanda çalışma yapacak kişilere hizmet verecektir.

Tokat Mevlevihane Müzesinin ziyaretçi sayısı fazla olmakla beraber, müzeyi ziyarete gelenlerin büyük bir kısmı gezip görmek içindir. Diğer bir bölümü bilim, kültür ve sanat alanında araştırma yapan araştırmacılardan oluşmaktadır. Mevlevihane Günümüzde restorasyonda olduğu için geçici bir süre hizmete kapalıdır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, A., Kahraman, Y., Adıgüzel, S., Yetişkin, G., Anaç, E., İçen, S., Işıdan, Ö. Ve Teksarı, Y., Tokat ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri, T.C. Tokat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Güneş Matbaa, Tokat, 2010.
- Beşirli, Mehmet (2003), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 2.
- Çubuk B, Şahin M, Akdağlı D, Kılıç S, Çevik Ş, Ertürk Ü, Özyer A, Dere P. A, Altunsoy D, Duyum H.M, Sürüner T, Demirci M.M, (2011). Tokat İl Çevre Durum Raporu, Tokat
- Dönmez, N. Emine, (2013), Yörgüç Paşa Camii, İslam Ansiklopedisi, Dia, Cilt: 43, s: 567, 568
- Eflaki, Ahmet, (1989), Ariflerin Menkıbeleri, Çev: Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.
- Günesen, Erdem, Pazarlı, (2002), Bir Asırda Tokat Nesilden Nesile Bir Miras, Tokat.
- Hüsameddin, A. H. (1986), *Amasya Tarihi*, Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Şimşirgil, Ahmet, (1990), Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul
- Keskiner, Cahide, (2002), Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler Hatai, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Yılmaz, Abdulkadir, (2004), Türk Kitap Sanatları Tabir ve İstihlaları, Damla Yayınevi, İstanbul.
- Yüksel Hasan, (1996), Türkiyat Selçuk Üniversitesi Dergisi, Konya.